

Głowienka *Aythya ferina*

Status. Nieliczny gatunek lęgowy. Liczebność populacji lęgowej w latach 2010-2020 wyniosła 469 par na 75 stanowiskach; regularnie przelotny i nielicznie zimujący.

*Dnia 18 IV 2005 na stawach w Psarach obserwowano hybryda głowienki *Aythya ferina* z czernicą *Aythya fuligula* (R. Włodarczyk i T. Janiszewski). Ponadto 5 kwietnia 2018 na stawach w Orońsku obserwowano mieszańca głowienki z podgorzałką *Aythya nyroca*, a 3 V 2020 również na stawach w Orońsku - mieszańca głowienki z helmiatką *Netta rufina* (R. Tęcza) .*

Środowisko. Głowienka zasiedlała głównie stawy rybne (411 par), ponadto zbiorniki retencyjne (24 pary), starorzecza (21 par) oraz torfianki (13 par). W okresie pozalęgowym występował głównie na stawach rybnych i Zbiorniku Zegrzyńskim.

Zmiany liczebności. Taczanowski (1888) uważał głowienkę za gatunek gniazdujący tylko lokalnie, jakkolwiek pospolity w okresie przelotów od kwietnia do października oraz niezimujący. Również w okresie międzywojennym występowała „nie we wszystkich okolicach, w wyborze miejsca na gnieźdzenie się jest bowiem bardzo wybredna” (Dunajewski 1938).

W okresie 1988-1994 liczebność głowienki określono na 2357 par lęgowych. Była wówczas rozpowszechniona nie tylko na wszystkich stawach i większych kompleksach glinianek i torfiarek, ale także na starorzeczach dużych rzek. W ostatniej dekadzie liczebność głowienki była pięciokrotnie niższa, wynosząc 469 par.

Do czasu melioracji doliny Bzury w połowie lat 1980. była pospolitym gatunkiem lęgowym włącznie z zalewanymi torfowiskami w zachodniej jej części, zwłaszcza w rejonie Kter, Siemienic i Młogoszyna. W roku 1982 gniazdowało tu 20 par (Markowski i Wojciechowski 1982), jednak obecnie tam nie gniazduje (Janiszewski i in. 2014).

Na starorzeczach Wisły na początku lat 1990. wykryto 42 pary (A. Dombrowski, K. Sambor), ale w roku 2009 już tam nie gniazdowała. Pierwsze przypadki gniazdowania głowienki w korycie Wisły zarejestrowano w połowie lat 1980., a do połowy lat 1990. była lokalnie lęgowa w liczbie kilku par (Bukaciński i in. 1994, Dombrowski i in. 1994, D. Bukaciński i M. Bukacińska), jednak już w końcu lat 1990. i w roku 2009 w korycie tej rzeki stwierdzono tylko po jednej parze (Bukaciński i in. 2017).

Spadek liczebności zarejestrowano również na starorzeczach Bugu i Narwi. W latach 1980. w dolinie Bugu wykryto 101 par (Chmielewski i in. 2004); w latach 1996-1999 - 18 par, a w

2015 zaledwie 5-8 (Dombrowski i in. 2013, Kasprzykowski i in. 2017). W dolinie Narwi w roku 1993 gniazdowało 25-30 par, a w roku 2011: 4-8 (Kasprzykowski i in. 2017). Na Zbiorniku Zegrzyńskim w roku 1987 naliczono 75 par, a w roku 2016: 5 par (A. Dombrowski, C. Pióro, M. Rejmer, M. Twardowski).

Samiec głowienki *Aythya ferina* (fot. P. Waclawik)

Na stawach rybnych oznaki regresu czernicy rejestrowano już w końcu lat 1990. Stawy w Siedlcach w latach 1970. zasiedlało do 90 par (Kot 1986), w 1998 - 36-38 par, ale w roku 2000 – 9 par oraz 7 par w roku 2009, a w latach 2016-2021 nie gniazdowała (Goławski 2010, 2022).

Stawy w pradolinie Bzury (Okręt, Rydwan, Walewice, Psary, Borów) w roku 1982 skupiały 235 par (Markowski i Wojciechowski 1982), w roku 1990. - 138 par (Wieczorek 2004), ale w roku 2006 – 2008: 76 - 94 pary (Janiszewski i in. 2014), a w maju 2017 – 19 samic i 150 samców (Jantarski 2019). Największy spadek dotyczył stawów w Psarach, gdzie w roku 1982 naliczono 150 par ale w roku 2008 zaledwie 11 (Janiszewski i in. 2014).

Również na stawach środkowej części Niziny Południowopodlaskiej nastąpił znaczny, bo ponad 15-krotny spadek liczebności: w latach 1987-1990 wykazano 233 pary głowienki, ale w latach 2010-2013: 15 par (Dombrowski i in. 2013).

Jednym z liczniej zasiedlanych kompleksów były stawy w Kotuniu, na których w roku 1989 gniazdowały 43 pary (R. Kuczborski), w roku 2012 - 4 (P. Stolarz) i brak gniazdowania w roku 2022 (A. Dombrowski). Stawy w Rykach w roku 1990 skupiały 55 par, ale w roku 2016 występowały tu 3 pary (D. Piechota).

Spadek liczebności głowienki zarejestrowano na wszystkich kompleksach stawów we wschodniej i północnej części regionu oraz na większości stawów w części zachodniej. Położone na skraju doliny Wisły stawy w Kozienicach oraz w Bąkowcu odznaczały się spadkiem tak silnym, jak we wschodniej części regionu. W Kozienicach w roku 1982 występowało 20 par, w roku 1994: 2 pary i w roku 2010: 1-2 (Chmielewski i Kuropieska 2020). W Bąkowcu w roku 1982 zarejestrowano 20-30 par, w roku 1985-11 par, w roku 1990: 14-27 a w roku 2010: 2-5 par (Chmielewski i Kuropieska 2020). Natomiast spadek liczebności tego gatunku na stawach w rezerwacie „Stawy Raszyńskie” był znacznie mniejszy, bo z 70 do 40 par (J. Zawadzki, M. Rejmer). Również dwukrotny spadek liczebności zarejestrowano na stawach w Kośminie/Lesznowoli: 1988 r. – 50 par a w roku 1993 i 2006 – po 25 par (S. Chmielewski, L. Tarasewicz, A. Koliński). Tylko na 2 kompleksach położonych na zachód od Wisły (Rydwan – Okręt, Modrzejowice) nie wykazano spadku liczebności po upływie 2 dekad.

Również w okresie migracji zarejestrowano spadek liczebności na dokładnie monitorowanych kompleksach stawów. Na pięciu kompleksach w dolinie Bzury (Walewice, Psary, Borów, Okręt i Rydwan) w roku 1989 na jesienne spotkanie przypadało średnio 32 os. ale w roku 2016 – 6 os., a wiosną odpowiednio: 122,9 os. i 35,6 os. (Chmielewski i Matyjasiak 2017, Wieczorek 1991).

Przyczyny zmian liczebności. Spadek liczebności głowienki we wschodniej części regionu przypadł na okres stwierdzania na stawach i w dolinach rzek obecności nerek amerykańskich *Mustella vison*. Jednocześnie w ostatniej dekadzie bardzo intensywnie przebudowywano

stawy rybne, intensywnie wykaszano groble i wyspy. Który z tych czynników był kluczowy dla zarejestrowanego spadku lęgowej populacji głowienki trudno jednoznacznie rozstrzygnąć. Ważnym czynnikiem był również spadek poziomu wód w dolinach rzek co dotknęło głównie zalewane dotychczas regularnie torfianki i starorzecza. Również negatywne mogą być letnie polowania na kaczki, bowiem jeszcze w VIII-IX obserwowane były samice wodzące pisklęta. W ciągu ostatnich 30 lat nastąpił 50% spadek liczebności lęgowej populacji głowienki w całej Europie, a od roku 2000 również silny spadek liczby ptaków zimujących w Europie Zachodniej (Keller 2020). W cytowanej pracy podano czynniki odpowiedzialne za regres europejskiej populacji głowienki: zmiany jakości wody, zanik kolonii mew, w których sukces reprodukcyjny głowienki był wysoki i zwiększona presja ze strony drapieżników.

Rozmieszczenie i liczebność. W latach 2011-2020 wykazano 469 par na 75 stanowiskach lęgowych we wszystkich makroregionach:

Nizina Północnomazowiecka – 15 par: na starorzeczach Narwi wykazano 6 par, na Zbiorniku Zegrzyńskim – 4 pary oraz 5 par na stawach rybnych.

Nizina Środkowomazowiecka: 207 par: na stawach rybnych – 178 par, w tym najwięcej na stawach w Raszynie – 40 par (M. Rejmer, J. Zawadzki), w Kośminie/Lesznawoli (25 par) na stawie Rydwan – 22 pary i na stawie Okręt – 18 par (Ł. Matyjasiak) oraz w Piastowie/Jedlińsku – 12 par. Na starorzeczach Bugu – 4 pary, Narwi – 1 para oraz starorzeczach Wisły w Warszawie – 6 par, ponadto 3 pary na innych. Na torfiankach wykryto 5 par a na Zb. Zegrzyńskim – jedną parę.

Wzniesienia Południowomazowieckie. 179 par, w tym największa populacja zasiedlała stawy w Modrzejowicach (23 pary) oraz w Zbierzynie i Zboiskach – po 18 par (M. Matysiak), a Zbiornik Domaniów – 19 par.

Nizina Południowopodlaska. 68 par: na stawach rybnych – 56 par, w tym najwięcej, bo po 11 par: w Kocku i Burcu (A. Dombrowski). Na torfiarce w Nowej Pogorzeli pod Mińskiem Maz. – 8 par (P. Stolarz) a e dolinie Bugu – 4 pary (Kasprzykowski i in. 2015).

Na stawach w Mościbrodach pod Siedlcami w dniach 20 V – 11 VI 1986 obserwowano wielokrotnie o zmroku tokujące stado liczące 17-20 samców oraz 9 samic, przypuszczalnie gniazdujących na tym kompleksie (R. Kuczborski).

2 MAPY w opracowaniu

Wędrowniki. W okresie koczowań polęgowych oraz przelotów i zimowym zarejestrowano do roku 2020 łącznie 48 764 osobniki w 1014 spotkaniach (średnio 48 os. w czasie jednej obserwacji).

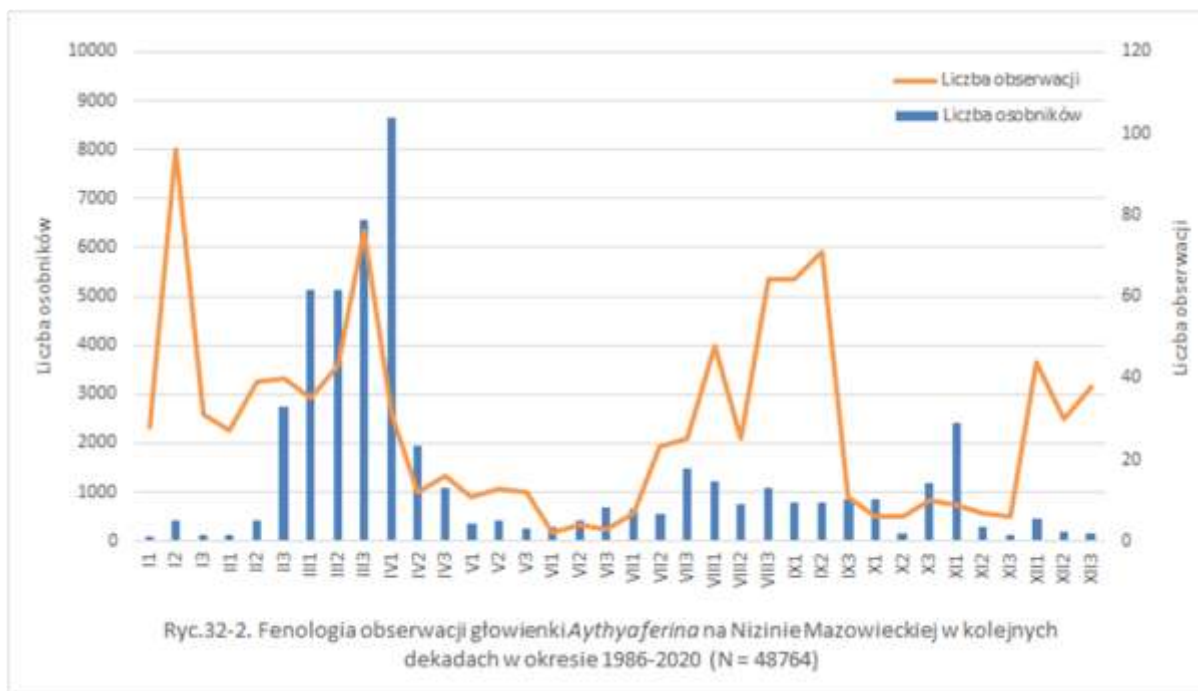
Wiosną był rzadziej spotykany niż jesienią – odpowiednio: 258 i 382 razy, jednak ponad 2-krotnie liczniej: 30909 os. i 13160 os.

Mediana pierwszego pojawu wiosennego (poza miejscami zimowania) uległa ponad 2-tygodniowemu przyspieszeniu w ostatnich 2 dekadach: 19 III (4 -30 III) i 1 III (3 II-13 III). Przelot wiosenny był silnie rozciągnięty i przebiegał od początku II do końca IV z wyraźnym szczytem w 1. dekadzie IV oraz dużym nasileniem w 2. i 3. dekadzie III (ryc. 32-2).

Na Wiśle poniżej Warszawy w latach 2005-2008 przelot wiosenny przebiegał między 12 II a 9 IV. Potem ptaki przenosiły się na zbiorniki wodne, głównie stawy rybne. Na stawach w Siedlcach przylot w latach 1974-1978 notowano w okresie 8-13 III, a szczyt liczebności 5 IV 1975 – 470 os. (Kot 1986) i 13 III 1989 – 1200 os. (Goławski 2014), natomiast na dwóch kompleksach stawów w dolinie Bzury, w Walewicach i Psarach szczyt liczebności przypadł na 17 III 1989: odpowiednio 460 i 310 os. (L. Wieczorek). Jednak po roku 2000 na stawach notowano znacznie mniej ptaków, bo maksymalnie do 300 os. np. 2 IV 2018 na stawach w Orońsku (R. Tęcza). Ponadto na zbiorniku Domaniów 10 III 2002 obserwowano łącznie 233 os. (J. i M. Słupkowie), a na rozlewiskach w ujściu Narwi do Wisły w Modlinie 10 III 2009 – 280 os. (M. Sidelnik, T. Górny). Ostatnie kocujące wiosną ptaki obserwowano na przełomie V-VI m. in. na stawach w Raszynie: 25 V 2019: łącznie 170 os. na całym kompleksie oraz 23 V 2020 – 160 os. i 7 VI 2020 – 140 os. (M. Rejmer).

Stadność. Średnia wielkość stada wiosną była najwyższa w 1. dekadzie marca (146 os.; ryc. 32-3), a znaczne stada zatrzymywały się na niektórych stawach, jednak największe na Zb. Zegrzyńskim: po 1500 os. w dniach 23 II 1989 (T. Wiewiórko) i 3 III 1995 (M. Maniakowski) i największe liczące 2410 os. 9 IV 1987 (A. Dombrowski). Po roku 2000 na tym akwenie obserwowano znacznie mniejsze stada niż do roku 1995, bo maksymalnie 500 os.: 8 IV 2001 i 15 III 2015 (R. Kraska, Ł. Matyjasiak). Na Wiśle największe stado odnotowano 8 III 2008 – 300 os. koło Małej Nowej Wsi poniżej Zakroczymia (Matyjasiak i in. 2017), ponadto 5 IV 1996 – 170 os. na wysokości Kępy Zawadowskiej (J. Dyczkowski) oraz 30 III 2009 - 164 os. na wysokości Nowych Grochali (Matyjasiak i in. 2017).

Stada niełęgowe. Na niektórych kompleksach stawów gromadziły się stada, przebywające w pełni sezonu reprodukcyjnego, ale nie przystępujące do rozrodu. W roku 2011 na stawach w Raszynie w okresie 10 IV-15 VIII przebywało 106 os. (M. Rejmer).

Powinna być Ryc. 32-3

Okres przebywania. Wiosenne stada odpoczywały na ogół 1-2 dni, a na dłuższy pobyt ptaki mogły się zatrzymywać po załamaniach pogody. Najdłuższy pobyt wiosenny zarejestrowano w dniach 14-26 III 2017 na stawach w Psarach w dolinie Bzury – stado 263 os. (Ł. Matyjasiak i in.), ponadto w dniach 4-14 III 1989 na Zb. Zegrzyńskim – stado 1000 os. (T. Wiewiórko).

Koczowania połęgowe rejestrowano już od końca czerwca. Na stawie Okręt 8 VII 2006 przebywało stado 800 os. (S. Chmielewski i J. Tabor), a 22 VII 2017 – 600 os., w roku 2018 obserwowano stado 270 os. 24 VI, a 21 VII było tam 510 os.,, ponadto od 25 VI do 3 VIII 2019 - 250 os. i 18 VII 2020 – 270 os. (Ł. Matyjasiak). Na stawach w Kocku 1 VII 2009 widziano stado 79 os. (A. Dombrowski).

W sierpniu 1989 na stawach w całym regionie zarejestrowano łącznie 2267 os. na 45 kompleksach w średnim zagęszczeniu 43 os./100 ha (Dombrowski i in. 2003, z największym stadem 26 VIII na stawach w Walewicach - 671 os. (L. Wieczorek). Stada obserwowane w VI-VIII składały się przypuszczalnie głównie z ptaków po stratach lęgów, grup samców oraz rodzin z tegorocznymi młodymi. Nad Wisłą, w Pawłowicach w czasie letnich obserwacji w VII-IX w latach 1975-1985 liczebność zwiększała się w 2. połowie VIII, a najwyższa była w końcu IX (Kot i in. 2017). W stadach głowienek jeszcze w połowie IX rejestrowano samice z kilkudniowymi młodymi, np. 17 IX 2015 na stawach w Grzegorzewicach (P. Dębowski).

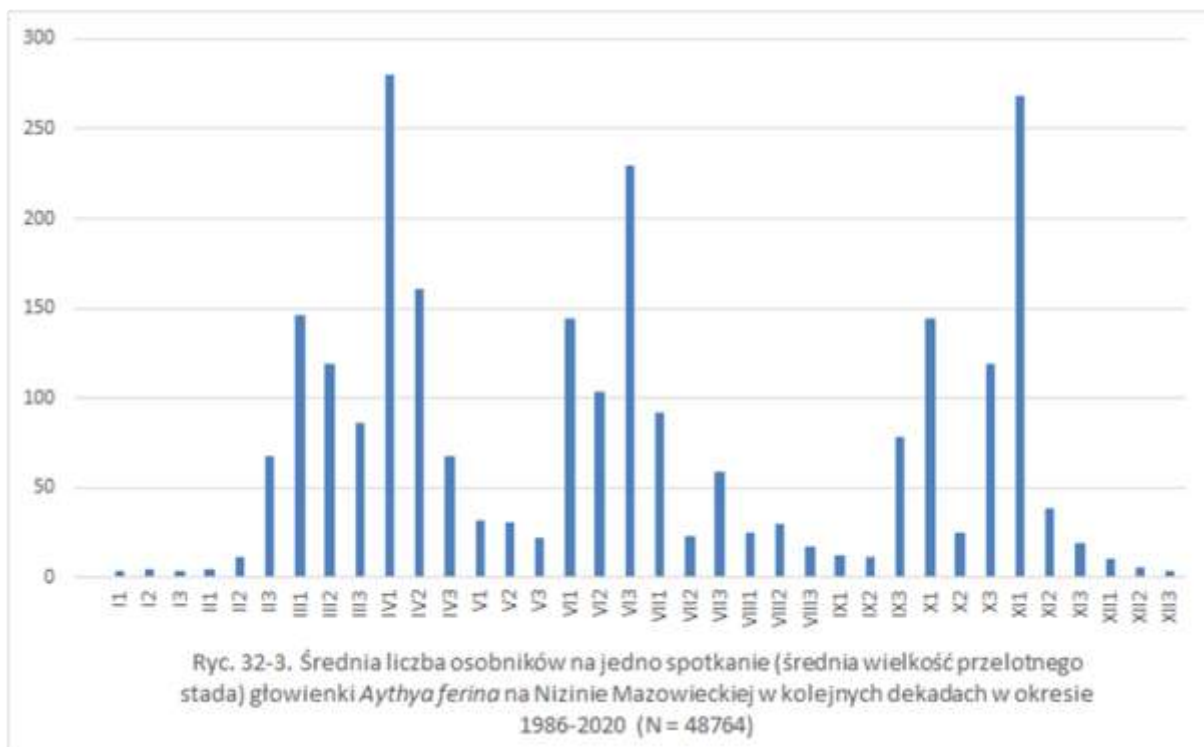
W okresie jesiennym szczyt liczebności przypadał na 1. dekadę XI oraz 3. dekadę X (ryc. 32-3). Na Zbiorniku Zegrzyńskim większe liczebności rejestrowano od października, po czym liczebność stopniowo rosła do końca tego miesiąca, a w 2. połowie listopada znacząco

spadała utrzymując się do końca grudnia, tylko wówczas, gdy zbiornik nie zamarzał. (A. Dombrowski, T. Wiewiórko i inni). Na stawach Niziny Południowopodlaskiej w październiku 1976 -1977 i 1979 zarejestrowano łącznie 237 os., a w listopadzie 1975-1977 – 39 os. – znacznie mniej, głównie z powodu znacznego spuszczenia tych zbiorników późną jesienią (Adamczyk i inni 1998).

Na Wiśle poniżej Warszawy w latach 2007-2020 przelot jesienny trwał od września do grudnia (10 IX – 23 XII; Matyjasiak i in. 2017).

Stadność. W 1. dekadzie XI oraz 3. dekadzie X rejestrowano najwyższą średnią wielkość stada - odpowiednio: 267,8 os oraz 119 os. Największe stado jesienne obserwowano na Zb. Zegrzyńskim 21 X 1986 – 670 os. (P. Zyska). Również na stawach rybnych największe stada rejestrowano w październiku: 26 X 2007 - 452 os. na stawie Okręt (S. Chmielewski, J. Tabor).

Na Wiśle poniżej Warszawy w latach 2007-2010 największe stada jesienne liczyły maksymalnie do 15 os. (Matyjasiak i in. 2017).

Powinna być Ryc. 32-4

Noclegowiska. Regularnie nocowały na Zbiorniku Zegrzyńskim w okresie wiosennej i jesiennej migracji: 5 IV 1989 – 2500 os. na wysokości Nieporętu oraz 6 XI 1989 - 450 os. w tym samym miejscu (A. Dombrowski, H. Kot i P. Zyska).

Zimowanie. W 2. dekadzie stycznia 1984-2020 nad rzekami i zbiornikami wodnymi zimowało od 1 os. (1994, 1997, 1998, 2005, 2012, 2019) do 71 os. w roku 2018. W tym okresie nie odnotowano zimujących ptaków tylko w czterech sezonach. Uwzględniając cały okres zimowy (grudzień- luty) w latach 1984-2020, głowienka była zarejestrowana 373 razy w łącznej liczbie 4695 os. Najwyższe liczebności wykazywano w czasie łagodnych sezonów zimowych, szczególnie w czasie braku zlodzenia na największym akwie, Zbiorniku Zegrzyńskim. Na Wiśle zimowały prawie wyłącznie na miejskim odcinku w Warszawie w pobliżu kolektorów ściekowych.

Streszczenie

Nieliczny gatunek lęgowy - 469 par w latach 2010-2020 na 75 stanowiskach; regularnie i nielicznie zimujący. Wykazano silny trend spadkowy. W okresie przelotów i koczowań oraz zimowym zarejestrowano łącznie 48 764 osobniki w 1013 spotkaniach (średnio 48 os. na spotkanie). Wiosną był rzadziej spotykany niż jesienią (258 razy wobec 382), jednak ponad 2-krotnie liczniej: 30909 os. wobec 13160 os. jesienią. W połowie stycznia 1984-2020 nad rzekami i zbiornikami wodnymi zimowało od 1 os. do 48 os.

Andrzej Dombrowski

Literatura

Bukaciński D., Keller M., Buczyński A., Bukacińska M. 2017. Awifauna lęgowa koryta środkowej Wisły w roku 2009 – zmiany liczebności i rozmieszczenia w ciągu ostatnich 36 lat. W: Keller M, Kot H., Dombrowski A., Rowiński P., Chmielewski S., Bukaciński D. (red.). Ptaki środkowej Wisły. M-ŚTO, Pionki, s. 31-98.

Chmielewski S., Matyjasiak Ł. 2017. Migracja ptaków wodno-błotnych na stawach w Dolinie Bzury. Kulon 22: 83-105.

Chmielewski S., Kuropieska R. 2020. Głowienka *Aythya Felina* W: Chmielewski S. *et al.* Ptaki Puszczy Kozienickiej i terenów przyległych. Monografia faunistyczna. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań-Pionki, s. 56-57.

Dombrowski A., Goławski A., Kasprzykowski Z., Dmoch A., Twardowski M., Szczepankiewicz E., Cieśluk P., Miciałkiewicz R., Zawadzki J., Smoleński T., Mróz E., Sikora M., Trębicki Ł., Omelaniuk M., Kurowski M., Mortka K., Sidelnik M., Waclawik P. 2014. Zmiany liczebności wybranych lęgowych gatunków ptaków w tarasie zalewowym doliny dolnego Bugu w okresie 1984-2014. Kulon, 19: 1-20.

- Goławski A. 2014. Awifauna rezerwatu Stawy Siedleckie. W: Falkowski M. et al. (red.) Bogactwo przyrodnicze rezerwatu Stawy Siedleckie, Siedlce: 163-196.
- Janiszewski T., Podlaszczuk P., Wojciechowski Z. 2014. Ptaki lęgowe OSO Pradolina Warszawsko-Berlińska PLB 100001, Tow. Przyr. Ziemi Łódzkiej, Łódź.
- Jantarski M. 2019. Liczebność kaczek Anatidae w okresie lęgowym na stawach rybnych w Polsce w latach 2016-2018. *Ornis Polonica*, 60: 16-39.
- Kasprzykowski Z., Dmoch A., Goławski A., Kozik R., Mitrus C. 2017. Zmiany liczebności wybranych lęgowych gatunków wodno-błotnych w Dolinie Dolnej Narwi i Dolinie Dolnego Bugu. *Ornis Polonica*, 58: 1-11.
- Keller V., Herrando S., Vorisek P. et al. 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.
- Kot H. 1986. Awifauna lęgowa i przeloty wiosenne na stawach rybnych koło Siedlec. *Acta orn.* 22: 159-182.
- Kot H., Chmielewski S., Dombrowski A., Rzępała M., Szymkiewicz M., Walankiewicz. 2017. Przeloty ptaków wodno-błotnych Non-Paseriformes oraz szponiastych Accipitriformes i sokołowych Falconiformes w okresie letniej migracji na środkowej Wiśle koło Pawłowic w latach 1975-1985. W: Keller M, Kot H., Dombrowski A., Rowiński P., Chmielewski S., Bukaciński D. (red.). Ptaki środkowej Wisły. M-ŚTO, Pionki.
- Taczanowski W. 1882. Ptaki krajowe, Tom I, Kraków.
- Wieczorek L. 1991. msc. Charakterystyka zgrupowań ptaków wodno-błotnych stawów rybnych Pradoliny Bzury w cyklu rocznym. Praca magisterska wyk. w Zakł. Ekologii i Ochrony Środowiska WSR-P w Siedlcach.